

AZƏRBAYCAN XALQ CÜMHURİYYƏTİ PARLAMENTİNİN HÜQUQİ BAZASI

**Bayramov Orxan Zabil oğlu,
AMEA-nın Hüquq və İnsan haqları
İnstitutunun böyük elmi işçisi.**

26 may 1918-ci ildə Zaqafqaziya Seymi dağılıandan sonra Azərbaycan Müvəqqəti Milli Şurası yaradıldı. 28 May 1918-ci ildə yeni yaradılan Milli Şuranın iclasında Azərbaycanın Müstəqillik Akti qəbul edildi, Müvəqqəti Milli Şuranın və ona cavabdeh Müvəqqəti Hökumətin hüquqları və səlahiyyətləri müəyyən edildi. Elə həmin ilin 19 noyabrında Azərbaycan parlamentinin yaradılması haqqında qanun qəbul edildi. Qanunvericilik orqanı olan Azərbaycan parlamentinin ilk iclası keçirildi. Beləliklə, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövlət quruculuğunun hüquqi bazası formalaşdı.

Açar sözlər: Seym, Parlament, Respublika, hüquqi baza.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti və onun Parlamenti çox çətin və mürəkkəb bir tarixi dövrdə meydana gəlmişdi. Bakının azad edilməsinin çətinlikləri, Osmanlı imperiyasının birinci dünya müharibəsində məğlub olmasının doğurduğu siyasi böhran, 1918-ci ilin noyabrında ingilislərin Bakıya daxil olması Müəssisələr məclisinə seçkilər keçirməyə imkan vermədi.

Belə şəraitdə, 1918-ci il noyabrın 16-da Milli Şura beş aylıq fasilədən sonra

yenidən fəaliyyətə başladı və noyabrın 19-da “Azərbaycan parlamentinin yaradılması haqqında” qanun qəbul etdi. Yaradılmış fəvqəladə şəraitdə ümumazərbaycan Müəssisələr məclisini çağırmaq mümkün olmadığı üçün Milli Şuranın ümumdövlət qanunvericilik orqanına-Azərbaycan parlamentinə çevirmək qərara alındı.[4,39-40;156-160;2,11]

Bu qanuna əsasən təkpələtli parlament 120 deputatdan ibarət olmalı idi. Milli Şuranın 44 üzvündən əlavə yerli müsəlman əhalisindən daha 36 deputat seçilməsi nəzərdə tutulurdu. Ölkə əhalisinin çoxmillətli tərkibi nəzərə alınaraq parlamentdə 21 yer

ermənilərə, 10 yer ruslara verilməli idi. Ölkədə yəhudi, alman, gürcü, polyak əhalisinin sayı nəzərə alınaraq onların hər biri üçün bir yer, Bakı həmkarlar təşkilatı üçün 2 yer nəzərdə tutulmuşdu. Son nəticədə erməni və rusların bir hissəsi onlara verilmiş yerlərdən imtina etsə də, parlament haqqında qanunda nəzərdə tutulmuş 120 deputatın əksəriyyətinin toplanması ilə dekabr ayının 7-də gündüz saat 1-də, Hacı Zeynalabdin Tağıyevin keçmiş qız məktəbinin binasında müsəlman Şərqində ilk dəfə olaraq Azərbaycan Cümhuriyyəti Parlamentinin ilk iclası təntənəli şəkildə açılır [4,40,163-164;7,11-12,29-32].

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Parlamentinin fəaliyyəti bilavasitə onun nizamnaməsi rolunu oynayan «Azərbaycan parlamentinin təlimatı» ilə tənzimləndirdi. «Azərbaycan parlamentinin təlimatı» əsasında ilk gündən Parlamentin iclasları məcburi surətdə yalnız Azərbaycan dilində aparılırdı. Ancaq başqa millətlərin nümayəndələri rus dilində danışıq bilirdilər.

Parlamentin iclasında «Müsavat» fraksiyasının təklifi ilə Əlimərdan bəy Topçubaşov onun sədri, doktor Həsən bəy Ağayev isə sədrin birinci müavini seçilirdilər.[2,37-38] Əlimərdan bəy Topçubaşov bu vaxt İstanbulda olduğu üçün Parlamentə Həsən bəy Ağayev sədrlik edir. 1918-ci il dekabrın 28-də Azərbaycan hökuməti, Parlamentin ağısaqqallar şurasının iştirakı ilə keçirdiyi iclasında Avropada ümumi sülh konfransında iştirak etmək üçün Parlamentin sədri Əlimərdan bəy Topçubaşovun sədrliyi ilə Parisə göndəriləcək xüsusi nümayəndə heyətini müəyyən edir. Bu ölkənin istər daxili və istərsə də beynəlxalq həyatında mühüm hadisə idi.

Parlamentin ilk iclasını Azərbaycan Milli Şurasının sədri Məmməd Əmin Rəsulzadə açıb böyük təbrik nitqi söyləmişdi. Tez-tez alqışlarla kəsilən nitqində M.Ə.Rəsulzadə şəxsi-qərəzləri və bütün bu kimi vətən və millət qayəsi qarşısında olan qalan qərəzləri atıb, vətən qayğısı və millət duyğusunu, hər şeydən əvvəl, yüksək tutmağa çağırırdı.

Daha sonra parlamentin xitabət kürsüsünü Nazirlər Şurasının sədri Fətəli Xan

Xoyski tutub, müvəqqəti hökumətin istefası ilə bütün hakimiyyətin parlamentə təhvil verilməsini elan etdi. Hökumətin fəaliyyətini dərindən təhlil edən F.X.Xoyski çıxışının sonunda bildirdi: "Hökumətin fəaliyyətində nə qədər qüsurlu və nöqsanlı olmuşsa da yol göstərərən işıqlı yıldız bu olmuşdur: - Millətin hüququ, istiqlalı və xeyri". Parlamentin qərarı ilə hökumətin istefası qəbul edilib yeni kabinetin təşkilinə qədər ona öz işini davam etdirməsi tapşırıldı. Yeni hökumətin təşkil edilməsi yenidən Fətəli Xan Xoyskiyə həvalə edilir. Dekabrın 26-da yeni hökumət kabinetinin tərkibi elan edildi. Yeni hökumətin yaradılmasından iki gün sonra Antanta dövlətlərinin Bakıda olan nümayəndəsi V.Tomson Azərbaycan hökumətini tanıdığını bildirdi [3,246-247]. Azərbaycanın müstəqilliyi Antanta Ali Şurası tərəfindən tanındıqdan sonra hökumətin hazırladığı "Qərbi Avropa və Amerikada Azərbaycan Cümhuriyyətinin diplomatik missiyalarının yaradılması və Paris sülh konfransındakı Azərbaycan nümayəndəliyinin ləğv edilməsi haqqında" qanun layihəsi Parlamentdə müzakirə olundu və qəbul edildi. Həmin qanuna görə, Böyük Britaniya, Fransa, İsveçrə, İtaliya, ABŞ, Almaniya, Rusiya, Polşa, Latviya, Litva, Estoniya, Finlandiya, Ukrayna və Rumıniyada Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin diplomatik nümayəndəlikləri təsis olunmalı idi. Dekabr ayında təşkil edilən Azərbaycan hökuməti koalisiyalı kabinet idi. Burada üç nəfər rus naziri də təmsil edilmişdi. Koalisiyon yeni kabinetə partiya

prinsipi üzrə deyil, parlament fraksiyalarının hökumət başçısına və proqramına etimad prinsipi üzrə təşkil edilmişdi. 1919-cu ilin mart və dekabr aylarında olan hökumət dəyişikliyinə də həmi prinsip əsas tutulmuşdu. Son iki kabinəyə müsavat partiyasının liderlərindən biri olan Nəsim bəy Yusifbəyli başçılıq etdi. Onu hökumət proqramı Fətəli Xan Xoyskinin hökumət proqramının bilavasitə davamı idi. 1918-ci ilin dekabrından 1920-ci ilin aprelinə qədər müstəqil Azərbaycan hökuməti dövlət quruculuğu, milli mənafeyin və milli təhlükəsizliyin qorunması xarici siyasət, iqtisadiyyat və mədəniyyətin inkişafı baxımından tarixi əhəmiyyətli işlər gördü. Ən böyük fraksiya bitərəf demokratların müsavatçılara birləşməsi ilə yarandı. Ona M.Ə. Rəsulzadə başçılıq edirdi. Bu fraksiyanın 38 üzvü var idi. Bitərəf demokratlardan bir neçə nəfər Müsavat fraksiyası ilə birləşmək istəmədiyindən bitərəf (3 nəfər) və partiyasızlar (4 nəfər) fraksiyalarını yaratdılar [2, 16]. Müsəlman sosialistlər ittifaqı ilə hümmətin üzvləri 13 nəfərdən ibarət sosialistlər fraksiyasında birləşdilər. Fraksiyanın sədri S. Ağamalıoğlu idi.

İttihad partiyasının parlamentdə 11 nümayəndəsi var idi. Müsavat fraksiyasının əsas rəqibi hesab edilirdi. Fraksiyanın sədri Q. Qarabəyli idi. Əhrar partiyasının, rus-slavyan ittifaqının və digər milli azlıqların da parlament fraksiyası var idi [2, 16].

Parlament qanunverici və icraedici hakimiyyətin bölünməsi prinsipinə uyğun olaraq millət vəkiliinin dövlət orqanlarında

işləməsini məqbul saymadı. Dövlət qulluğunda işləyən parlament üzvü bir neçə gün ərzində iki vəzifədən birini seçib parlamentin rəyasət heyətinə bildirməli idi.

Azərbaycan parlamentinin qanunvericilik və mərkəzi dövlət orqanlarını formalaşdırmaq, onların səlahiyyətini müəyyən etmək funksiyasından başqa bu və ya digər orqanın hesabatını dinləyib, onlar haqqında müvafiq qərar qəbul etmək, eləcə də ali dövlət nəzarətini həyata keçirmək hüququ da var idi. Parlament iclaslarının gündəliyinin xeyli hissəsi bu məsələlərə həsr edilmiş və bu bərdə xüsusi qərarlar qəbul olunmuşdu. Azərbaycan parlamenti ölkədə ali qanunvericilik orqanı hesab edildiyindən bir sıra köklü məsələlər müəssislər məclisində həll edilməli idi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin konstitusiyası da burada qəbul edilməli idi. Müəssislər məclisinə seçkilərin əsaslarını hazırlamaq üçün parlamentdə böyük komissiya yaradılmışdı. Bu komissiyaya bütün fraksiyaların nümayəndələri cəlb edilmişdi. Uzun müzakirələrdən sonra 1919-cu ilin iyulun 21-də Azərbaycan Respublikasının Müəssislər məclisinə seçkilərdə cinsindən, dilindən, milliyyətindən asılı olmayaraq 20 yaşına çatmış bütün respublika vətəndaşları iştirak edə bilərdilər. Parlamentdə 11 komissiya - Maliyyə-büdcə komissiyası, Qanunvericilik təklifləri komissiyası, Müəssislər Məclisinə seçkilər keçirmək üçün mərkəzi komissiya, Mandat komissiyası, Hərbi komissiya, Aqrar məsələlər komissiyası, Sorğular üzrə komissiya, Təsərrüfat-sərəncamverici mə-

sələlər üzrə komissiya, Ölkənin istehsal qüvvələrindən istifadə üzərində nəzarət komissiyası, Nəşriyyat-redaksiya komissiyası və Fəhlə məsələləri üzrə komissiyalar fəaliyyət göstərirdi. Azərbaycan Parlamentində Müsavat ən böyük partiya kimi təmsil olunurdu. Parlamentdə təmsil olunan siyasi partiyalar dövlətin möhkəmləndirilməsinə yönəlmiş qanun layihələri və islahat proqramları ilə qanunvericilik hakimiyyətinin fəaliyyətinə istiqamətləndirilirdilər. Onlar qüvvətli ordu yaradılması, torpaqların kəndlilər arasında pulsuz bölüşdürülməsinə, 8 satlıq iş günü, söz, mətbuat, ittifaq və digər demokratik azadlıqları bərqərar edilməsinə çağırırdılar [2,876-889].

Azərbaycan Parlamenti yarandığı ilk gündən öz işlərini demokratik cümhuriyətlərə xas təşkilati prinsiplər əsasında qurur. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti, ümumiyyətlə, mövcud olduğu qısa tarixi dövr ərzində, son dərəcə mürəkkəb və ziddiyyətli tarixi şəraitdə olduqca fəal xarici siyasət yeritdi. Azərbaycan dövləti 1920 il yanvarın 11-də Paris sülh konfransında Azərbaycan haqqında xüsusi qərar qəbul edilməsinə nail oldu. Həmin qərara əsasən, konfrans iştirakçısı olan ölkələr Azərbaycanı müstəqil dövlət kimi de-facto tanıdılar. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Osmanlı imperiyası, Qacar-İranı, Ukrayna, Böyük Britaniya, ABŞ, Fransa, İtaliya, Belçika, Hollandiya, Yunanıstan, Polşa, İsveçrə, İsveç, Danimarka, Latviya, Litva, Estoniya, Finlandiya, Rumıniya, Almaniya, Gürcüstan, Ermə-

nistan, Dağlılar Respublikası, Krım və başqa ölkələrlə səfirlik və nümayəndəliklər səviyyəsində diplomatik münasibətlər yaratdı, ikitərəfli və çoxtərəfli müqavilələr, sazişlər imzaladı [1, 44].

Artıq 1919-cu ilin axırlarına yaxın Parlamentdə 11 müxtəlif partiya fraksiyası və qrupunu cəmi 96 deputat təmsil edirdi. Bütün partiya fraksiya və qrupları öz fəaliyyət proqramları haqqında bəyanatlar verirlər. Bu bəyanatlarda ümumi bir məqsəd var idi – gənc Azərbaycan Cümhuriyyətinin müstəqilliyi və ərazi toxunulmazlığını, milli və siyasi hüquqlarını qoruyub saxlamaq, Azərbaycan xalqının və hökumətinin digər xalqlar və dövlətlərlə, xüsusilə qonşu dövlətlərlə dostluq əlaqələrini yaratmaq və möhkəmləndirmək, respublikada hüquqi-demokratik dövlət quruluşunu bərqərar etmək, geniş sosial islahatlar həyata keçirmək, ölkəni müdafiə edə biləcək güclü ordu yaratmaq. Azərbaycan dövlətinin parlamentli respublika formasında qurulması hakimiyyətin bölünməsi prinsipində öz əksini tapırdı. Qanunverici hakimiyyət parlamentə, icraedici hakimiyyət isə hökumətə məxsus olub, dövlət ali qanunverici orqan olan Parlamentin qəbul etdiyi qanun və qərarlarla idarə edilməli idi. Hökumət parlament qarşısında cavabdeh idi. Azərbaycanın dövlət quruluşu haqqında M.Ə.Rəsulzadə yazırdı: “Millət məclisi, məmləkətin bütün sinif və millətlərini təmsil edib, dövlətin tamamilən taleyinə hakim idi. Onsuz heç bir əmr keçməz, heç

bir məsrəf yapılmaz, heç bir müharibə başlanmaz, heç bir barışıq imzalanmazdı. Hökumət məclisin etimadını qazananda qalır, itirəndə düşürdü. Ortada hakim olacaq vasitə – vəzifə də yox idi. Parlament hakimi-mütləq idi. Burada Avropada tətbiq olunmayan həqiqi bir xalq cümhuriyyəti qurulmuşdu”(5,41)Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Parlamenti ümumilikdə 17 ay fəaliyyət göstərməsinə baxmayaraq, özünün vacibliyi və yüksək işgüzarlıq qabiliyyətini sübut edərək, Azərbaycan dövlətinin parlament idarəçiliyi səviyyəsinə yüksəlməsini göstərdi.

Parlamentə seçkilər 20 aprel 1920-ci ilə təyin edilmişdi. Lakin ölkənin xarici siyasi vəziyyətinin kəskin surətdə dəyişməsi Azərbaycan Müəssislər məclisinə seçkilərin keçirilməsinə mane oldu. Cəmi 17 aylıq fəaliyyəti dövründə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Parlamentinin 145 iclası keçirilmişdir. Yetərsay olmadığı üçün icaslardan 15-i baş tutmamışdır. Öz fəaliyyəti dövründə Azərbaycan Cümhuriyyəti Parlamentinin müzakirəsinə 270-dən çox qanun layihəsi çıxarılmışdır ki, onlardan da 230-a yaxını qəbul olunmuşdu. Bu icaslardan ikisi tarixi - 28 may və 15 sentyabr (1919-cu ildə) tarixlərində müvafiq olaraq Azərbaycanın İstiqlalının və Bakının azad edilməsinin birinci ildönümləri münasibətilə; dördü təntənəli 12 mart, 1919-cu il və 12 mart 1920-ci illərdə Böyük Rus İnqilabının 2-ci və 3-cü ildönümləri; 27 iyun, 1919-cu il Azərbaycanla-Gürcüstan arasında hərbi

əməkdaşlıq haqqında müqavilə bağlanması və 14 yanvar, 1920-ci il Paris sülh konfransı iştirakçısı olan dövlətlər tərəfindən Azərbaycanın müstəqilliyinin de-fakto tanınması münasibətilə keçirilmişdir. İkisi isə fəvqəladə vəziyyətlə bağlı - 1918-ci il dekabrın 20-də Ermənistanın Gürcüstana müharibə elan etməsi və 1920-ci il martın 17-də Gürcüstanla-Azərbaycan arasında bağlanmış iqtisadi əməkdaşlıq haqqında müqavilələrin təsdiqi münasibətilə keçirilmiş icaslardır. Qalan icaslarda ölkənin daxili və xarici siyasəti, iqtisadiyyat və maliyyə məsələləri, qanunvericilik aktlarının müzakirəsi və qəbulu, ordu quruculuğu və sair məsələlər müzakirə olunmuşdur. Parlamentin 1920-ci il aprelin 27-də keçirilən son iclasında hakimiyyətin dinc yolla bolşeviklərə təhvil verilməsi haqqında qərar qəbul edilmişdir [2,18].

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası. İki cild. I cild, Bakı: Lider nəşriyyatı, 2004, 440 s.
2. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti. (1918-1920). Parlament (Stenoqrafik hesabatlar). I cild. Bakı: Azərbaycan, 1998, 976 s.
3. Балаев А. Азербайджанское национальное движение в 1917-1918 г.г. Bakı: Elm, 1998, 280 s.
4. Zaqafqaziya seyminin Müsəlman fraksiyası və Azərbaycan Milli Şurası iclaslarının protokolları. Bakı: Adiloğlu, 2006, 216 s
5. M.Ə.Rəsulzadə.Əsrimizin Səyavusu.Bakı,1991.

**ПРАВОВАЯ БАЗА ПАРЛАМЕНТА АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ
НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ**

**Байрамов Орхан Забил оглы ,
старший научный сотрудник Института Право и права человека НАНА.**

После роспуска Закавказского Сейма 26 мая 1918 года был создан Временный Национальный Совет Азербайджана. На заседании новосозданного Национального Совета 28 мая 1918 года был принят Акт о независимости Азербайджана, определены права и компетенция Временного Национального Совета и ответственного перед ним Временного правительства. В 19 ноября того же год принят закон о создании парламента Азербайджана. Прошло первое заседание Азербайджанского парламента – законодательного органа. Так формировалась правовая база государственного строительства Азербайджанской Народной Республики.

Ключевые слова: Сейм, Парламент, Республика, юридическая база.

**THE JURIDICAL BASIS OF THE PARLIAMENT OF AZERBAIJAN
DEMOCRATIC REPUBLIC**

**BAYRAMOV ORXAN ZABİL OGLU,
Senior scientific researcher of Institute of Law and Human Rights of ANAS.**

On May 28, 1918, the Transcaucasian Sejm was declined and immediately created Temporary National Council on 27 may. On 28 May was accepted the declaration on independence of Azerbaijan in the assemble of Temporary National Council and determined the laws and authorities of Temporary government which responsibility in front of Temporary National Council. The 1918 same year the law was adopted of created parliament of Azerbaijan. Took place the first meeting of the parliament of Azerbaijan, which was a legislative body. Thereby the Democratic republic of Azerbaijan had created the basis of state establishment.

Key words: Sejm, Parliament, Republic, juridical basis.

**AZERBAIJAN DEMOKRATİK CUMHURİYETİ
PARLAMENTOSU'NUN HUKUKİ BAZASI**

**Bayramov Orkhan Zabil oğlu,
ANAS Hukuk ve İnsan Hakları Enstitüsü kıdemli araştırmacısı.**

Özet 26 Mayıs 1918'de Transkafkasya Seym'in çöküşünden sonra Azerbaycan Geçici Ulusal Konseyi kuruldu. 28 Mayıs 1918'de, yeni kurulan Ulusal Konseyin toplantısında, Geçici Ulusal Konseyin ve bundan sorumlu Geçici Hükümetin haklarını ve yetkilerini tanımlayan Azerbaycan'ın Bağımsızlık Yasası kabul edildi. Aynı yılın 19 Kasımında Azerbaycan Parlamentosu'nun kurulmasına ilişkin bir yasa kabul edildi. Azerbaycan Parlamentosu'nun ilk oturumu, yasama organı yapıldı. Böylece Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti devlet inşasının yasal dayanağı oluşturuldu.

Anahtar Kelimeler: Şeym, Parlamento, Cumhuriyet, yasal çerçeve.

